

Aksel Larsen og DKP

Af Henning Poulsen og Bent Jensen

Den 28. januar 1994 forsvarede Kurt Jacobsen sin disputats Aksel Larsen 1-2 for den filosofiske doktorgrad. Her bringes de to officielle opponenter indlæg, først professor, dr.phil. Henning Poulsens og derefter professor, dr.phil. Bent Jensens.

I 1959 boede jeg på et københavnsk studenterkollegium, og vi havde en aften inviteret Aksel Larsen ind for at holde et foredrag. Meningen var naturligvis, at han skulle fortælle om sit nylige brud med det kommunistiske parti, stiftelsen af Socialistisk Folkeparti og hvad han i det hele taget stod for i dansk politik. Det gjorde han sådan set også, holdt i hvert fald et politisk foredrag. Men det var ikke det, det kom an på for ham, ikke det han egentlig var kommet for at sige. Der var, til overraskelse for de fleste af os, et bestemt tema, han stadig vendte tilbage til, i foredraget og da han bagefter besvarede spørgsmål fra salen, noget der lå ham på sinde, noget han frem for alt ville indskærpe os unge mennesker. Det var, at Danmark var et godt land. Ikke fuldkomment, naturligvis – det skulle gøres bedre. Men vi skulle ikke bilde os ind, at vi noget sted i verden kunne finde et andet land, der stod mål med Danmark og det danske samfund. Ikke Sovjetunionen, og et forslag om Jugoslavien afviste han også i et ret så snærende tonefald.

Jeg følte mig ført tilbage til min barndoms grundtvigske landsbyskole under besættelsen, og det var måske kun i kraft af Aksel Larsens velkendte eminente talegaver, jeg omsider blev overbevist om, at han virkelig mente det, at det oprigtigt lå ham på sinde med bagvægt i et langt livs erfaring at advare os unge mennesker mod at gøre som han, at lade os forblænde af noget, vi ikke vidste, hvad var. Og desuden, at han i sit inderste følte sit danske tilhør som et fikspunkt, en ledetråd i sin omtumlede politiske tilværelse.

At Aksel Larsens nationale sind stak dybt, at det ikke blot var et produkt af den selvransagelse, han havde været igennem i årene 1956-58, og som endte i hans brud med DKP, at det i hvert fald kan føres tilbage til besættelsesårene, ja måske længere endnu, har præses påpeget i sin imponerende biografi af en af de mest markante profiler i moderne dansk politik. Smukt rundet af på den sidste af de 600 sider, hvor bogens slutpunkt er blevet en stilfærdig nævnelse af, at der ved mindefesten for Aksel Larsen

ved hans død i 1972 blev sunget to fællessange: »I Danmark er jeg født« og »Internationale«. Mellem disse poler bevægede han sig hele livet, og det er i deres spændingsfelt, præses har placeret sin politiske biografi.

Som første officielle opponenter skal jeg traditionen tro indlede med at give et rids af, hvad afhandlingen indeholder. Nogen dækkende fremstilling af den store bog kan det ikke blive, og da den har foreligget trykt så længe og givet anledning til så mange diskussioner af større eller mindre relevans for dens indhold, tror jeg også, den i hovedsagen vil være auditoriet bekendt. Men for god ordens skyld:

Som det understreges i titlen, er afhandlingen en politisk biografi. Private forhold er kun omtalt, hvor de greb ind i Aksel Larsens politiske tilværelse. Og yderligere er stoffet afgrænset derved, at vægten så afgjort er lagt på perioden frem til 1958, altså hans tid som medlem af og i de sidste 26 år formand for DKP. Skønt hans sidste 14 år, hvor han var leder af Socialistisk Folkeparti, er betegnet som Aksel Larsens »lykkeligste år i politik«, fylder de ikke en tiendedel af fremstillingen, danner så at sige kun en efterskrift, hvor præses har koncentreret sig om hans forsøg på at vinde mening og sammenhæng i opfattelsen af sin egen tilværelse, mens hans politik i hovedsagen er refereret efter gangse fremstillinger.

Denne haletudsefacon kan vel begrundes med, at det er hovedpersonens politiske udvikling, der er bogens tema, og at denne i alt væsentligt var bragt til afslutning, da han efter forgæves forsøg på at sætte sin linie igennem brød med det kommunistiske parti. Men det har nok også noget med præses' interesse at gøre. Bogen ligger i forlængelse af hans tidligere arbejder om DKP frem til 1932. Og det har sikkert ganske meget at gøre med kildematerialet. Skønt præses absolut skal roses for den flid, hvormed han har gennemtrawlet aviser, arkiver og andet dansk materiale, er det jo klart, at de virkelig nye og opsigtsvækkende kilder er fundet i Moskva, i de sovjetiske arkiver. Det er for enhver historiker en fascinerende oplevelse at få lejlighed til at se ind bag kulisserne, at kigge modparten i kortene, og jeg tror, at for de fleste læsere af bogen har det mest spændende været det indblik i det lukkede kommunistiske miljø, som Kominternarkivet og tilsvarende materiale har gjort muligt.

Men bogen begynder naturligvis med at finde hovedpersonen frem, i en fynsk træskomagers store børneflokk, en opvakt dreng, som forældrene besluttede at sende på realskolen, skønt de dårligt havde råd til det. Vi følger ham videre på hans afbrudte karriere som trafikassistent ved De sydfynske Jernbaner og derfra til København, hvor han ernærede sig som bud, tekstilarbejder, støberiarbejder og diverse andet, og hvor han først og fremmest blev engageret i politisk virksomhed.

Påskekrisen i 1920 blev af skelsættende betydning, fordi han opfattede afblæsningen af den bebudede generalstrejke som et socialdemokratisk forræderi mod arbejderklassen og derfor sluttede sig til en af de revolutionære grupper, der i de følgende år gennem kiv og strid, samling og splitelse, søgsmål og slagsmål endte som Danmarks kommunistiske Parti, en fraktion af den kommunistiske Internationale.

I 1925 ledte dette til, at han blev sendt til Sovjetunionen, hvor han tilbragte tre et halvt år, det meste af tiden som elev på den nyoprettede Lenin-skole, der uddannede kadrer til de kommunistiske partier. Dette ophold fik betydning for ham på to måder. For det første blev han, som han siden selv udtrykte det »Jesuit for livet«, dvs. i den grad indlevet i kommunistisk tankegang, at det tenderede mod at fylde hele hans univers. For det andet blev han kendt som rebel, som tilhænger af en af de opfattelser, man efter Stalins sejr i den interne magtkamp ikke skulle have, og som med et udtryk, hvis indhold snart defineredes uendelig bredt, blev betegnet som trotskisme. Det førte i sidste fase til, at han blev bortvist fra skolen og måtte tilbringe de sidste måneder i Nisjni Novgorod for endelig at blive hjemsendt med tvivlsomme papirer.

Måske er der også grund til at lægge mærke til hans forskelligartede vidnesbyrd fra Leninskolens enkelte fag. I historie og politik havde han klaret sig godt, mens det erklæredes at være så som så med hans teoretiske indsigt, eller interesse for den sags skyld. Han blev aldrig – så lidt som Stalin i øvrigt – nogen original marxistisk teoretiker og fik vel aldrig meget til overs for folk, der beskæftigede sig med de dele. I sin egen selvopfattelse var han den, der forstod sig på virkeligheden, og det var vel en del af baggrunden for, at han i 1960'erne karakteriserede forholdene i Sovjetunionen sådan, at hvis virkeligheden ikke stemte overens med teorien, så skulle den tage sig i vare.

Men det var endnu ikke med den erkendelse, han i 1929 vendte hjem og kastede sig ind i slagsmålet om magten i det lille og politisk ubetydelige kommunistiske parti i Danmark. Præses har tidligere beskæftiget sig mere udførligt med den strid, der i 1932 endte med, at Aksel Larsen på trods af Moskvas skepsis blev leder af og efter det heldige folketingsvalg i november 1932, der med smallest mulig margin sendte ham og Arne Munch Petersen ind i tinget, også formel formand for partiet. Vigtigst i denne proces var nok, at både hans og partiets fremgang ikke skyldtes nogen magisk parole, men hans eget praktiske arbejde blandt de arbejdsløse, hvad der må have styrket hans selvtillid, om den havde det behov.

I det følgende kapitel skildres DKPs første år som parti af nogen betydning. Det viser Aksel Larsens rolle som energisk partisoldat i skarpest

mulig konfrontation med de øvrige partier og især Socialdemokratiet og lægger således op til det næste, centrale kapitel om den store konfrontation i Moskva i juni 1937, hvor han og det danske parti efter energisk protest endte med at lade sig påtvinge den folkefrontsparole, Komintern havde proklameret to år forinden. Det skal jeg siden vende tilbage til.

Nu viste det sig – og det må have overrasket Aksel Larsen selv – at partiet efter at have opgivet den revolutionære kurs vandt fremgang, om end den beskedne vækst fra to til tre mandater i 1939 var en skuffelse. Landskonferencen i Odense i sommeren 1938 skildres som et højdepunkt i Aksel Larsens politiske karriere, om end sorte skyer samtidig dukkede op i horisonten. Sabotagen af de spanske trawlere i Frederikshavn kompromiterede partiets legalistiske linie, og kort forinden havde Aksel Larsen og enkelte andre ledere fået underretning om, at den forsvundne Arne Munch Petersen ikke som officielt meddelt var udrejst af Sovjetunionen, men var blevet fængslet og anklaget for deltagelse i en trotskistisk sammensværgelse. En viden, de holdt for sig selv.

Næste fase var det absolutte lavpunkt i DKPs anseelse, der blev udløst af Hitler-Stalinpagten i august 1939, det påfølgende krigsudbrud og ikke mindst den finsk-russiske vinterkrig, der i nogle kredse skabte stemning for et forbud mod det kommunistiske parti. Danmarks besættelse 9. april 1940 gjorde knap situationen værre og skabte et nyt agitationsgrundlag i dannelsen af samlingsregeringen og de sociale nedskæringer, den foretog. Men det var dog først efter Ruslandskrigens udbrud i juni 1941, da partiet faktisk blev forbudt og gik over i illegal tilværelse, det fandt sine egne ben igen. I de sidste krigsår udløste Sovjetunionens indsats i den allierede lejr og DKPs centrale placering i modstandsbevægelsen en politisk medvind, der i vinteren 1939-40 ville have forekommet umulig.

Men for Aksel Larsen kom disse succesrige år også til at rumme en belastning. I begyndelsen af november 1942 blev han arresteret, og i kølvandet herpå fulgte en række andre arrestationer, der var eller hævdedes at være en følge af, hvad han havde fortalt under det tyske politiske afhøringer. Præses har taget dette spørgsmål op til særlig undersøgelse, og jeg skal vende tilbage til det.

I maj 1945, da Aksel Larsen kom hjem fra Sachsenhausen, så det politiske landskab ud til at have undergået en forvandling. Selv blev han minister i befrielsesregeringen som repræsentant for den modstandsbevægelse, der nu dominerede den offentlige opinion, og det kommunistiske parti var i rivende fremgang. I overensstemmelse med de signaler fra Moskva, som man trods Kominterns opløsning i 1943 stadig lyttede til, blev der ført forhandlinger med Socialdemokratiet om en sammenslut-

ning af de to arbejderpartier. De endte resultatløst. Men opmuntret af den store valgsejr, hvor DKP gik frem fra tre til 18 mandater, holdt partiet stadig en moderat linie, indtil udbruddet af den kolde krig i 1947-48 fornyede og forstærkede de gamle modsætninger og bragte kommunisterne tilbage i førkrigstidens isolation.

Uret blev skruet tilbage, folkefrontsparolen faldt bort. DKP sluttede op om Kominforms definition fra efteråret 1947 om de grundlæggende modsætninger i verdenspolitikken og betonedede vel stærkere end på noget andet tidspunkt sin ubrødelige samhørighed med Sovjetunionen og de såkaldte folkedemokratier i Østeuropa. Der var næppe heller nogen anden periode, hvor Aksel Larsen fulgte og forsvarede Sovjetunionen så konsekvent og ihærdigt som i Stalins sidste år. Han tog blandt andet aktivt del i den udrensning, hvorved de norske kommunister skilte sig af med en såkaldt titoistisk fløj, også selv om den indbefattede en af hans gamle venner, og i Danmark var det nu ham af alle, der advarede mod trotskistisk indflydelse.

Der var allerede i disse år, i koldkrigens dybfrostperiode, enkelte, der formodede, at Aksel Larsen repræsenterede en lidt mere forbeholden, en lidt mere selvstændig holdning over for Moskva end DKP som helhed. Præsens' afhandling dokumenterer klart, at det intet som helst havde på sig. Man kan næsten ikke forstå Aksel Larsen på anden måde end som en mand, der var kommet til at betragte sin fordums tvivl på Stalin som uberegtiget og netop af den grund forsvarede ham med dobbelt iver.

Så meget hårdere må det have ramt ham, da tøbruddet satte ind efter den sovjetiske diktators død i 1953 og stadig nye vidnesbyrd tydede på, at den angiveligt reaktionære, amerikansk-imperialistiske propaganda alligevel i nogen grad havde haft ret. Rehabiliteringen af de anklagede i lægeprocessen efterfulgt af Berijas fald og henrettelse bekræftede kritikken af det hemmelige politi, og når Krustjov selv indrømmede, at de jugoslaviske kommunisters udstødelse af Kominform i 1948 havde været uberettiget, understregede det nødvendigheden af en kritisk distance til Moskvas paroler.

Kulminationen blev nået med Krustjovs hemmelige tale på den 20. partikongres i 1956, som blotlagde omfanget af tredivernes stalinistiske terror, ikke mindst i partiets egne rækker. Lod dette sig endnu betragte som historie, afsløringen som tegn på et radikalt kursskifte, var nedkæmpelsen af den ungarske opstand i efteråret 1956 en ubehageligt aktuel kendsgerning.

Præcist er det ikke lykkedes præses at indkredse de enkelte faser i det opgør med sig selv og sin fortid, situationens udvikling gav Aksel Larsen

anledning til. Der er spor af det så tidligt som i 1953, hvor han på ny betonedes partiets danske karakter, og i 1954, hvor han gik ind for en opblødning af forholdet til Socialdemokratiet. Men på den anden side søgte han så sent som efter Ungarnsopstanden krampagtigt at overføre sin gamle loyalitet til det nye styre med den forklaring, at Sovjets militære indgreb kun var sket, fordi det blev anset som nødvendigt for at opretholde verdensfreden. Den forklaring var hjemmelavet, og da den ikke blev bekræftet fra Moskva, brød hans mangeårige tillid til Sovjetunionen som leder i den internationale arbejderbevægelses kamp endegyldigt sammen.

Det spørgsmål har været rejst, og Aksel Larsen rejste det siden selv, hvorfor han ikke allerede da tog det store opgør i partiet, men lod to år gå, hvor den indre partistrid nødtørftigt blev droslet ned under dække af indholdsløse kompromisser. Det er troværdigt, når præses med støtte i brevene til Mogens Fog peger på, hvor pinagtig en proces, der var tale om. Forholdet til Sovjet var for ham som for andre kommunister af mere end akademisk karakter. Det var en dyb følelsesladet binding udviklet gennem en lang årrække. Et brud var som at bryde med sin egen familie.

Selve det store partiopgør i efteråret 1958, som Aksel Larsen tabte, og som endte med, at han fremprovokerede sin egen eksklusion, har præses kunnet kortlægge præcist, ikke mindst fordi samtidens presse var forunderligt velinformeret om, hvad der foregik bag lukkede døre. Det er også lykkedes ham at godtgøre, at i hvert fald dagbladet »Information«s kilde hvilede på regulær aflytning foretaget af den efterretningsgruppe, der kaldte sig »Firmaet«, og altså ikke, som dengang formodet, var at søge blandt stridens parter.

Endelig rundes bogen som nævnt af med en summarisk gennemgang af Aksel Larsens sidste år og virke i SF. Det skal jeg ikke gå nærmere ind på.

Men lad mig så begynde med at kritisere et par småting.

Korrekturlæsningen kunne have været mere præcis. Nogle trykfejl er korrigeret på rettelsesbladet. Men der er flere. Navnlig springer et par forkerte årstal i øjnene. F.eks. er på s. 258 den tyske offensiv mod Moskva og lidt længere nede på samme side Danmarks tilslutning til Antikominternpagten placeret i efteråret 1942 i stedet for 1941. Jeg tror ikke, det er en datering, præses vil fastholde. Blader man 30 sider tilbage, finder man på s. 228 den noget overraskende oplysning, at Tyskland i 1939 krævede, at Polen skulle overlade det »en korridor til Danzig«. Naturligvis er bogen blevet meget lang, og jeg påskønner alle forsøg på at fatte sig i korthed. Men det er dog nok et noget sammentrængt udtryk for det faktiske krav, der omfattede indlemmelse af Danzig og en korridor til Østpreussen.

Lad mig dernæst nævne et par sproglige udtryk, som virker overra-

skende. I almindelighed er det en styrke, at præses har formået at leve sig ind i de subjektive dimensioner, i hovedpersonens egen opfattelse af sin omverden. Men det kan også føre til, at historikeren kommer til at slæbe politiske klicheer med sig. Flere steder er således udtrykket »hetz« brugt om den skarpe antikommunistiske agitation under den kolde krig, mens man forgæves leder efter eksempler på, at DKPs egne angreb på politiske modstandere er betegnet på den måde. Tilsvarende: Når det på s. 140 nævnes, at Tyskland og Italien under den spanske borgerkrig brød ikke-interventionspolitikken, havde det været korrekt at tilføje, at det gjorde Sovjetunionen også. Det er nok også et lån fra samtidens sprogbrug, når der på s. 109 tales om »sejren ved landstingsvalget« i 1932. Der var en fremgang, men trods alt kun tale om, at DKP opnåede 3.530 stemmer, og det betød jo ikke ligefrem, at det kapitalistiske samfund var rystet i sin grundvold.

Selv om disse lån fra subjektive opfattelser i samtiden er få og ikke typiske for afhandlingen, burde de være undgået.

Mens vi er ved skønhedsfejlene, lad mig så også nævne den omtale, der på s. 125 gives Staviskyaffæren i Frankrig og de blodige begivenheder på Concordepladsen 6. febr. 1934, som førte til, at Daladierregeringen trådte tilbage. Præses har hæftet sig ved det, der er interessant for ham, nemlig at de franske kommunister i strid med Kominterns påbud svarede med at optræde i en modaktion i fællesskab med socialisterne, og det er rigtigt nok. Men han går så et skridt videre og skriver, at denne faktisk »blokerede for et fascistisk kupforsøg.« Det er vel i overensstemmelse med samtidens egen opfattelse. Man frygtede et kup af de franske højrekræfter, hvad enten man så vil betegne dem som fascistiske eller ej, og det kom ikke. Men som senere historiske undersøgelser har vist, er det mere end tvivlsomt, om der overhovedet var optræk til noget kup. Så selv om de franske kommunisters optræden var epokegørende som forspil til folkefrontspolitikken, får dennes første positive resultat stå hen i det uvisse.

Med Kominterns folkefrontsparole fra 1935 er vi fremme ved Aksel Larsens og DKPs første store sammenstød med Moskva. Kort fortalt foretog den kommunistiske internationale en skarp kursvending. Den ultravenstrelinie, som havde været gældende, mens man endnu i overensstemmelse med den marxistiske udarmningsteori havde antaget, at den økonomiske krise ville føre frem til socialistiske revolutioner, blev forladt. Den nazistiske magtovertagelse i Tyskland i 1933 og tilsvarende begivenheder andre steder overbeviste Moskva om, at man tværtimod stod i en situation, som begunstigede de kræfter, man med et bredt udtryk kaldte fascistiske. Derfor var det nødvendigt at anlægge en defensiv strategi, hvis

grundlag var en enhedsfront med de socialistiske partier udvidet med kræfter fra det borgerlige centrum. Samtidig blev Sovjetunionen tvunget til at ændre udenrigspolitik. Indtil 1933 havde det i sine bestræbelser på at undgå at komme til at stå over for en samlet front af de kapitalistiske magter søgt samarbejde med Tyskland, og da det nu blev afbrudt, valgte Stalin i stedet at alliere sig med Frankrig. De kommunistiske partier blev derfor pålagt to hovedopgaver, nemlig dels at hindre fascistiske kræfter i at tage magten i deres egne lande, dels at få disse til at bidrage mest muligt til en militær inddæmning af Nazityskland.

Det er ikke sært, at DKP for sit vedkommende havde vanskeligt ved at finde mening i denne parole. Der var ingen synlig fascistisk trusel i Danmark, og hvad landet militært kunne bidrage med, var mere end tvivlsomt, rent bortset fra, at agitation for oprustning var et skarpt brud med partiets indarbejdede antimilitaristiske linie. Og endelig var der ingen tro på, at enhed med Socialdemokratiet overhovedet lod sig gennemføre.

I et af afhandlingens mest spændende og veloplagte kapitler har præses med klar dokumentation hentet i de sovjetiske arkiver skildret Aksel Larsens energiske og indbidte modstand mod folkefrontsparolen under hans langvarige besøg i Moskva i juni 1937. Det efterlader ikke ringeste tvivl om, at han kun accepterede den, da alle forhandlingsmuligheder var udtømt, så det utænkelige brud med Sovjet var eneste alternativ, og han endog følte grund til at frygte for sin personlige sikkerhed, da hans billet til Sibirien var bestilt, som han udtrykte det.

Så langt finder jeg ikke grund til at bestride den opfattelse, der kommer til udtryk i afhandlingen.

Men sagen fik et efterspil. Senere på sommeren holdt DKPs repræsentant i Komintern, Aksel Larsens tidligere folketingskollega Arne Munch-Petersen, op med at lade høre fra sig, og året efter fik Aksel Larsen som før nævnt underretning om, at han var blevet fængslet for deltagelse i en trotskistisk sammensværgelse. Det brændende spørgsmål er nu: Troede Aksel Larsen på, at anklagerne mod Arne Munch-Petersen var berettigede?

Præses besvarer dette spørgsmål med et tøvende ja. Aksel Larsen og de øvrige »troede på dem, ligesom de troede på Moskva-processerne«, skriver han på s. 194. Den eneste kilde, han direkte henviser til, hviler på et senere udsagn af Aksel Larsen selv, og den kilde er naturligvis ikke i sig selv overbevisende. Præses fortsætter derfor med at ræsonnere over, hvorfor Aksel Larsen *må* have troet på, hvad han fik at vide:

»Og der var ikke andet at gøre end at tro, uanset hvor meget tvivlen og mistroen har nået. For ikke at tro ville være ensbetydende med tvivl på partiet og ikke mindst på Sovjetunionen – med uoverskuelige konsekven-

ser i en tid, hvor Sovjetunionen stod som »fredens bolværk« mod krig og fascisme. Tvivl om anklagerne mod Zinovjev, Kamenev, Pjatakov, Radek – om Moskva-processerne i det hele taget. For kunne NKVD tage fejl i sagen mod Arne Munch-Petersen – hvordan kunne man så være sikker i alle de øvrige tilfælde. I den forstand kunne den mindste sprække få den største fæstning til at slå revner.«

At Aksel Larsen troede på anklagen står og falder altså med, hvor stor en tillid han i det hele taget havde til Moskva på denne tid. Præses erken-der, at den ikke var ubegrænset, at den også var ledsaget af tvivl og mis-tro, og det forekommer mig, at han i sin fremstilling giver holdepunkter for at fremhæve dette endnu stærkere.

I sig selv behøvede den politiske uenighed naturligvis ikke at slå skår i tilliden til de sovjetiske ledere. Men den måde, Aksel Larsen optrådte på i 1937, forekommer trods alt unødvendigt provokerende.

I januar telegraferede han og bad om en forklaring på en nyhed, der var bragt af de tyske nazisters partiblad »Völkische Beobachter«, om gade-kampe i Moskva med brug af kampvogne og maskingeværer. At det vak-te forargelse i Moskva, forstår man godt. Skønt kilden var et nazistisk blad, var det ikke et dementi, men en forklaring, han efterlyste, og desu-den havde han jo slet ikke behøvet at henvise til dette blad. Ville han kun have besked, kunne han have nøjedes med at kalde det et forlydende i pressen. Komintern opfattede det som en provokation, og det kan næppe opfattes på nogen anden måde. Aksel Larsen må have betragtet den infor-mation, man fik fra Moskva, med mistillid.

Går vi så videre til hans ophold i den sovjetiske hovedstad i sommeren 1937, rummede det også erfaringer, der må have givet ham stof til efter-tanke. Vi ved ikke, hvad han har fået fortalt af Lotte Brann eller andre, der var faldet i unåde. Men han boede i hvert fald på hotel Lux sammen med andre udenlandske kommunister, et sted hvorfra folk i disse uger for-svandt på mystisk vis. Så han må i det mindste være blevet klar over, at den igangværende udrensning ikke standsede ved de processer, offentlig-heden fik underretning om, men var langt mere omfattende. Og endelig erkendte han, at den opfattelse af ham selv, han mødte hos sin modpart, jo egentlig var nok til en anklage. Hele atmosfæren i Moskva sagde ham, at der skulle ikke meget til.

Og endelig, hvordan skal vi tolke hovedkilden til Aksel Larsens reak-tion på meddelelsen om Arne Munch-Petersens arrestation? Den blev gi-vet i begyndelsen af 1938 af den svenske kommunist Svend Linderoth, og i sin indberetning til Moskva skrev han, at Aksel Larsen var »nærmest rådvild og opgivende«.

Jeg vil ikke påstå, at Aksel Larsen i almindelighed tvivlede på Moskva-processernes retmæssighed. Men derfra og til at anerkende anklagen mod en mand, han kendte personligt, er der trods alt et spring. Præsens hævder, at han enten må have troet på alt eller intet. Men er det nødvendigt at antage det? Kunne den tro, han sikkert havde på Sovjetunionens såkaldte retsvæsen, ikke forenes med den opfattelse, at NKVD trods alt gjorde enkelte fejl? Jeg synes ikke, man kan se bort fra den anden mulighed, nemlig at Aksel Larsen har været i besiddelse af en ikke ringe politisk kynisme og gjort op med sig selv, at Arne Munch-Petersens skæbne var en omkostning, der måtte accepteres i en god sags tjeneste. Om han ligefrem har set vennens arrestation som en advarsel, ment, han havde fået den billet til Sibirien, der oprindeligt var tiltænkt ham selv, kan vi ikke vide. Men karakteristikken af ham som »rådvild og opgivende« kan i hvert fald tydes i den retning.

Blev Arne Munch-Petersens skæbne og Aksel Larsens tilbageholdte viden om hans fængsling og siden om hans død et af de forhold, der kom til at belaste Aksel Larsen personligt, blev et andet de oplysninger, han efter sin arrestation i november 1942 gav det tyske politi.

Dette spørgsmål har præsens ofret et særligt kapitel på, og lad mig straks sige, at jeg i alt væsentligt er enig i hans vurdering af, hvad vi ved og navnlig *ikke* ved om den sag.

Først og fremmest er det væsentligt, som det understreges, at Aksel Larsen langt fra var tyskernes eneste kilde, og at hans forklaringer, som vi kender, kan have været af ret underordnet betydning i forhold til andre, som vi *ikke* kender. Det tyske politis materiale blev tilintetgjort før befrielsen, og selv om dansk politi fik kopier af noget af det, er det ikke tilstrækkeligt til, at vi på det grundlag kan tegne et fuldstændigt billede af den efterforskning, der i kølvandet på Aksel Larsens arrestation førte til en række andre.

Derimod tør vi gå ud fra, at forhørsprotokollerne indeholder et maksimum af, hvad der i offentligt omdømme kunne belaste Aksel Larsen. Vi ved, at de blev brugt sådan i samtiden, og selve protokollens form tyder også på, at en sådan udvortes anvendelse har været tilsigtet. Præsens gør opmærksom på, at selv om Aksel Larsens udsagn er holdt i jeg-form, er det kommissær Span, der har formuleret dem, og også at der henvises til afhøringer, som ikke er protokolleret. Men lige så bemærkelsesværdigt er det faktisk, at protokollerne er alt for gode.

Efter danske regler skulle en politirapport være et dækkende referat af afhøringen. Det skulle fremgå, hvordan den sigtede var blevet udspurgt, og hvilke bevismidler han var blevet foreholdt. Det krav stillede det tyske

politi i almindelighed ikke. En tysk politirapport havde form af en erklæring fra den afhørte holdt i jeg-form, så at sige en facitliste, der rummede slutproduktet af en afhøring. Men det behøvede ikke at fremgå, hvordan dette produkt var fremkommet. Så at det i hvert fald i nogen grad er oplyst i Spans protokoller, er et indicium for, at de i det mindste i den form, vi kender dem, er henvendt til et bredere publikum, hans kolleger i det danske politi, måske flere. De har i videst muligt omfang skullet kompromittere Aksel Larsen og derved det kommunistiske parti og modstandsbevægelsen. Aksel Larsen har nok sagt, hvad han har skrevet under på, men vi kan ikke se, om tyskerne ikke vidste det i forvejen.

Om der er anvendt tortur, tager præses ikke stilling til. Han refererer s. 271-272, at Aksel Larsen til en Tass-korrespondent i maj 1945 udtalte, at han havde været underkastet tortur, herunder isolation og mørkecelle, men tager i en note det forbehold, at det havde Aksel Larsen jo interesse af at hævde. Mørkecellen bekræftes dog ikke blot af hans kortfattede fængselsdagbog, men også af den beretning, Justitsministeriet efter krigen gav den parlamentariske kommission, hvor det ganske vist siges, at det tyske politi så vidt det var bekendt ikke brugte tortur før 29. august 1943, men dog om Aksel Larsen anføres, at en medfange havde set ham i mørkecelle. Om han har været udsat for grovere metoder, er nok tvivlsomt, og vi skal også være varsomme med at tro, at de i almindelighed var nødvendige. Det hændte jo under retsopgøret, at tortursager måtte opgives, fordi anmelderen ved konfrontation med den sigtede indrømmede, at han ikke var blevet tortureret, men at truslen om det havde været nok. At tie stille med hvad man oplagt måtte vide, var ikke de manges, men de fås sag.

Selv regnede Aksel Larsen ikke med at overleve det tyske fangenskab, og det er et godt spørgsmål, hvorfor han gjorde det. Ganske vist var den tyske krigsrets praksis indtil 29. august så lempelig, at en dødsdom ikke var uden problemer, og man har sikkert også frygtet at gøre ham til martyr. Men i Sachsenhausen var der friere spil, og Aksel Larsen opnåede endda at blive i fængselsafdelingen, hvor forholdene var lidt bedre end i lejren for ikke at tale om udekommandoerne. Det kan have været, fordi han i lighed med en række andre prominente fanger blev betragtet som potentielt værdifuld. Men det kan også have spillet en rolle, at han stod til rådighed for senere afhøringer om danske eller andre landes kommunister, og hvad han her kan have oplyst, ved vi intet om. Det var ikke så dumt af hans senere modstandere i DKP at søge kompromitterende oplysninger i østtyske arkiver, selv om de ikke fik meget ud af det.

I forbindelse med Spans afhøringer nævner præses også den svenske

forfatter Per Olov Enquists fantasi om, at Aksel Larsen ved den lejlighed fik de ideer, han senere lagde til grund for dannelsen af Socialistisk Folkeparti. Det er næsten for stor en ære at gøre en skønlitterær forfatter, og tanken bliver da også afvist. Men med en begrundelse, der forekommer lidt besynderlig. I stedet for at slå fast, at Aksel Larsens holdning i de første efterkrigsår og under den kolde krig var kemisk rensset for eurokommunistiske træk, går han tilbage i tiden og peger på, at Aksel Larsen allerede op gennem trediverne havde kæmpet for »en selvstændig dansk kommunisme« og nævner specielt hans tale ved landskonferencen i Odense i sommeren 1938 som et sted, hvor Enquist lige så vel kunne have fundet en programerklæring for det senere SF.

Det er imidlertid et spørgsmål om, hvilken tolkningsramme man bruger. Læser man Odensetalen bogstaveligt, rummer den meget, der viser frem mod Aksel Larsens standpunkt efter bruddet med DKP, og man sidder absolut tilbage med en fornemmelse af, at han her i usædvanlig grad gav udtryk for sit eget hjertes mening, nationalt og politisk.

Men man skal passe på. Han *var* jo dygtig, måske også tilpasningsdygtig. Og præses har vist, hævet over enhver tvivl, at den folkefrontspolitik med fremhævelse af danske interesser og arbejderklassens enhed, der var talens bærende tema, den politik havde han kun accepteret, fordi han året forinden i Moskva havde fået vredet armen om på ryggen. I bogens sidste kapitel har præses en række generelle overvejelser, bl.a. om Aksel Larsens forhold til Socialdemokratiet. Han bruger udtrykket »mistilliden og antipatien« og taler længere nede på s. 594 om »et næsten hadbetonet forhold til ledende socialdemokrater«. I det hele fremhæver han – korrekt forekommer det mig – Aksel Larsens forhold til Socialdemokratiet som et bærende element i hans politiske forestillingsverden, et fikspunkt ligesom forholdet til Sovjetunionen.

Derfor er det væsentligt at fremhæve, at der på dette punkt i midten af 50'erne indtraf et skarpt brud i hans opfattelse. Fra da af gik han ind for et snævert samarbejde med Socialdemokratiet, og i 1967 accepterede han endda, at hans nye parti, SF, blev sprængt på dette spørgsmål. Men indtil da finder jeg ikke, der er overbevisende vidnesbyrd om, at Aksel Larsen på noget tidspunkt er vejet fra sin uforsonlige holdning til det store arbejderparti. Under enhedsforhandlingerne i 1945 indtog han en klart stejlere holdning end f.eks. Alfred Jensen, og under det påfølgende opgør med den moderate linie var han, som det fremgår af præses' beskrivelse, absolut i front.

Havde han da på dette centrale punkt en anden opfattelse, da han talte på DKPs landkonference i Odense i sommeren 1938? En opfattelse, der

foregreb hans politik som leder af Socialistisk Folkeparti? Jeg finder det mere end problematisk. For ikke blot havde han som nævnt fået enhedsparolen pålagt af Moskva. Man skal også tage i betragtning, at hans invitation til Socialdemokratiet i 1938 var omkostningsfri. Han kendte svaret. Han vidste, det blev et nej. Egentlig tror jeg, at det, der frydede ham mest, var tanken om, at DKP i forsvarssagen var i færd med at overhale Socialdemokratiet højre om. I Folketinget ville hans bitre uven, Hartvig Frisch, blive nødt til som ordfører for sit parti at stå op og angribe ham for at gå ind for en styrkelse af forsvaret, skønt Hartvig Frisch selv jo var enig med DKP i præmisserne såvel som i konklusionen.

Men frem til midten af 50'erne mener jeg, vi må betragte Aksel Larsen som en udpræget eksponent for de kredse i DKP, der så det som partiets hovedopgave at bekæmpe socialdemokraterne. Indtil da tilhørte han personligt den ultravenstrelinie, han så energisk forsvarede under opgøret i Moskva i juni 1937. Det er talende, at da han i dagene efter bruddet med DKP i 1958 af sikkerhedsgrunde foretrak at overnatte på Christiansborg, var det ikke en af socialdemokraterne, men Venstres leder, Erik Eriksen, han henvendte sig til. Sine personlige venner fandt han snarere i de borgerlige partier.

Så meget større et problem bliver det da at forklare, at det netop blev Aksel Larsen, der i årene 1956-58 gik i spidsen for en ny politik, som ikke blot rummede en selvstændig dansk linie, men tillige indebar, at man groft sagt valgte Socialdemokratiet frem for Sovjetunionen. På dette hovedproblem forekommer det mig, at præses kun har givet et ufuldstændigt svar.

Opgøret i partiet havde to hovedmomenter, forholdet til Sovjetunionen og forholdet til Socialdemokratiet.

Om forholdet til Sovjet konkluderer han på s. 595, hvor han om Krusjtjovs afsløringer af Stalintidens forbrydelser skriver følgende: »Når Aksel Larsen alligevel blev hårdere og også mere personligt ramt end andre, var det givetvis, fordi han havde været tættere på begivenhederne end nogen anden i DKPs ledelse, og også følte et særligt ansvar som partiets formand.«

Begge dele er utvivlsomt rigtigt, og hans særlige ansvar bliver ikke mindre forståeligt, hvis man tager i betragtning de store sving, der havde kendetegnet Aksel Larsens forhold til Sovjetstyret. Som jeg før har været inde på, er der grund til at tro, at hans tillid til det store socialistiske foregangsland i midten af 30'erne blev stærkere rystet, end præses er gået ud fra. At han alvorligt tvivlede på en del af den store udrensningens retmæssighed, først og fremmest fængslingen af Arne Munch-Petersen. Så kom

krigen og den store Sovjetbegejstring, der spredtes langt uden for kommunisternes rækker. Om det har foranlediget Aksel Larsen til at ændre opfattelse af Moskva-processernes berettigelse, ved vi ikke bestemt. Men det er nærliggende at forstå hans uforbeholdne opslutning bag Sovjetunionen i de første efterkrigsår som produkt af, at han nu i respekt for Stalinstyrets effektivitet erkendte, at hans tvivl havde været om ikke uberettiget, så i hvert fald malplaceret.

Er det tilfældet, må Krusjtjovs kritik af Stalin have ramt ham dobbelt hårdt. For så havde han i hvert fald halvt mod bedre vidende ført sit parti ind på et fejlspor og havde derfor en dobbelt forpligtelse til at forsøge at lede det tilbage igen. Det er også muligt, at Krusjtjovs afsløringer i 1956 traf ham mindre uforberedt end andre i partiet. Han tilbragte jo uger af sommeren 1955 i Moskva, havde da kontakt med de nye sovjetiske ledere og kan også have erfaret et og andet ad andre kanaler.

Men det forklarer ikke umiddelbart stridens andet hovedmoment: det ændrede syn på Socialdemokratiet. For der havde jo ikke været noget i vejen for, at DKP havde kappet forbindelsen til Moskva, men alligevel bevaret sin offensive holdning over for socialdemokraterne. Blandt dem, der fulgte Aksel Larsen ind i SF, viste det sig jo i 1967, at en sådan kurs havde ganske mange tilhængere, om end måske færrest blandt dem, der var kommet fra DKP. Den fredelige sameksistens med det store arbejderparti og en strategi, der gik ud på at nå frem til socialismen »sammen med Socialdemokratiet«, var en selvstændig anden komponent i Aksel Larsens særstandpunkt, og selv om den først fandt klart udtryk i september 1956, gør præses dog opmærksom på, at der findes spor af den så tidligt som i 1954, og at den altså synes at være lige så gammel som den kritiske holdning til Moskva.

På dette punkt var der tale om et klart brud i Aksel Larsens holdning. Derfor føles savnet af en forklaring særlig stærkt. Man kan gisne om både det ene og det andet. Måske *så* han nye toner i Socialdemokratiet, måske havde års forgæves forsøg på at erobre den socialdemokratiske vælgerbasis til sidst overbevist ham om, at det ikke lod sig gøre. Det materiale, præses har lagt til grund for afhandlingen, er ikke udpræget velegnet til at belyse den indrepolitiske side af Aksel Larsens selvopgør. Så trods det store og fortjenstfulde arbejde, som afhandlingen er udtryk for, er der endnu problemer tilbage at løse.

Lad mig runde af med at gratulere præses med på en god måde at have løst den vanskelige opgave, det er at skrive en biografi af en partileder. Dem er der kommet mange af. Men i alt for få tilfælde er det lykkedes at bevare kontakten med hovedpersonen. Man skriver et kapitel om hans

ungdomsår og så et om hans vej til magten, og resten handler så i grunden kun om partiets historie. Det er klart, at denne dobbelthed også er og må være til stede i den foreliggende afhandling. Men i bemærkelsesværdig ringe grad. Privatlivet er holdt udenfor. Alligevel – eller måske netop af den grund – tror jeg ikke, nogen har kunnet læse denne både velskrevne og engagerede bog uden at få en klar fornemmelse af at have lært et nyt menneske at kende. Og det er meningen med en historisk biografi.

Henning Poulsen

Ærede præses, højtærede dekan, højlærde doktorer og professorer, ærede forsamling!

Det er ikke min opgave at give en udførlig, almindelig karakteristik af den afhandling, som præses i dag forsvarer. Det har, som sig hør og bør, første officielle opponenter gjort. Jeg vil i stedet kritisk se på nogle enkeltproblemer og en bestemt, overordnet side ved afhandlingen, som jeg finder væsentlig. Og jeg vil – sagt til præses' beroligelse – slutte min opposition med nogle anerkendende betragtninger om hans værk.

Afhandlingen er i sin form og indhold en klassisk politisk biografi. Jeg finder det glædeligt, at denne genre, der i en periode var noget ringeagtet, nu igen er kommet til ære og værdighed. En politisk biografi forudsætter naturligvis nogle rammer, en redegørelse for både det snævrere og det videre politiske miljø, som den biograferede person agerede i. Det er i spændingen mellem disse ydre rammer og den handlende politiker, at den biograferede persons skæbne bliver formet – og beskrevet af historikeren. Historien skabes af mennesker, og historieskrivningen, som forsøger at forstå og genoplive fortiden, skabes også af mennesker. Historieforskning og historieskrivning foregår derfor og kan kun foregå i en uløselig forbindelse med den tid, som forskeren selv lever i – hans eller hendes egen samtid.

Jeg savner i denne forbindelse i afhandlingen en afgørende dimension: En udtrykkelig påpegnings og tydelig understregning af absurditeten i det verdensomspændende foretagende, som DKP og Aksel Larsen var en integreret del af, og som Aksel Larsen viede størsteparten af sit liv til. At han og hans parti var et lille tandhjul i et afsindigt maskineri, der byggede på en forestilling om, at man i nogle kontorer i Moskva kunne sidde og lave verdensrevolution ved hjælp af skolede, lydige og disciplinerede stødtropper rundt omkring i verden. Værkets horisont skulle have haft et løft, der bragte det ud af den indforståethed, der ofte præger fremstillingen.

Præses vil måske indvende, at det, jeg efterlyser, for den tænksomme læser fremgår med al ønskelig tydelighed af hele det forløb, han så detaljeret har skildret. Men jeg ville ønske, at præses direkte havde gjort dette forhold klart – hvis han da i øvrigt deler den opfattelse, at verdensrevolution pr. dekret var hjernesvind, og at hele dette vældige eksperiment fik forfærdelige følger for dem, der var impliceret i det.

Der var jo ikke tale om et normalt dansk politisk parti med en normal politisk ledelse, som blot orienterede sig mod øst, mens andre danske partier orienterede sig mod vest. Den enorme afstand i politisk kultur – for nu at bruge dette udtryk – mellem Sovjetunionen og Danmark gøres ikke synlig.

Det bliver aldrig rigtigt understreget, hvor fremmedartet et system bolsjevikkerne havde skabt i Rusland; hvor umuligt det var at overføre dette fremmedartede system til et land som Danmark; og hvor fremmedartet et fænomen DKP derfor var og blev i dansk politik. Det ville også have været nyttigt med en samlet redegørelse for hovedfaser i udviklingen i Sovjetunionen, som jo var den overordnede ramme for DKPs og Aksel Larsens virke. En redegørelse for den danske samfundsudvikling ville også have været velanbragt. Det var jo den hjemlige ramme for DKPs og Aksel Larsens virksomhed.

Det er præses' hovedpåstand, at hans afhandling »grundlæggende« bryder med »opfattelsen af Aksel Larsen som en lydig, Moskva-tro kommunist, indtil han efter afsløringerne af Stalin-tidens forbrydelser [i slutningen af 1950erne] brød med Moskva« (Forord). Aksel Larsen var ifølge præses fanget i en næsten livslang konflikt mellem hensynet til danske forhold og loyaliteten over for Sovjetunionen. Først med afsløringerne på Sovjetunionens kommunistiske partis 20. kongres i 1956 fik han »brutalt ... rokket ved alt, hvad han havde troet på og kæmpet for« (s. 12). Aksel Larsen traf sit valg allerede i 1920, og da valget éngang var truffet, fik det konsekvenser og medførte den dobbelthed, der blev et grundvilkår i hans politiske liv. Efter opholdet på Lenin-skolen 1925-1928 fik jesuitterne »en jesuit for livet«, som han selv senere udtrykte det (s. 592).

Det er imidlertid en afgørende pointe hos præses, at denne såkaldte loyalitetskonflikt ikke var af principiel karakter, men af taktisk art. Aksel Larsen fastholdt således så sent som på DKPs partikonference september 1956, at hvad der var sket under Stalin ikke på nogen måde antastede rigtigheden af socialismens teori eller kunne tages til indtægt for »det rådende kapitalistiske system« (s. 599). De kurrer på tråden, der var mellem Moskva og Aksel Larsen ved midten af 1930erne, skyldtes altså ikke den danske kommunist afstandtagen fra stalinismens uhyrligheder. Misstem-

ningen bundede i skepsis med hensyn til Kominterns indsigt i hjemlige, danske forhold. Det var med andre ord ikke en konflikt med rod i den faktiske udvikling i Sovjetunionen, men om hvordan DKPs taktiske linie skulle udformes, så den bedst muligt kunne fremme sovjetiske interesser (s. 593).

Noget af det mest forbløffende i afhandlingen er i virkeligheden Aksel Larsens kritiske betragtninger i et brev til Sovjetunionens kommunistiske partis Centralkomité fra november 1953 over forkert facon på sovjetiske skovle og affaldsskakter, manglende pasning af blomsterbede, evindeligt løbende wc-cisterner og andet fra småtingsafdelingen. Men har Aksel Larsen nogen sinde udtalt sig kritisk om virkeligt betydningsfulde ting, der skilte? Har han nogensinde før sit meget sene brud med Moskva sat spørgsmålstegn ved de grundlæggende ting i Sovjetunionen, der stred imod dansk demokratisk politisk kultur?

Ifølge præses skete der er afgørende skift i Aksel Larsens og DKPs hele holdning i løbet af 1930'erne. Fra 1937 blev det »i stigende grad ... hensynet til danske forhold, og ikke til Sovjetunionen, der rykkede i centrum for partiets politik« (s. 187). Men er det virkelig så entydigt?

Nu er udtrykket »hensynet til danske forhold« ikke særligt præcist. Det kunne jo være rent opportunistiske grunde, der gjorde, at man begyndte så stærkt at slå på, at DKP var et *dansk* parti. Man kan jo ikke ligefrem sige, at partiets status som sovjetisk filial hidtil havde tiltrukket de store masser af det arbejdende danske folk.

Senere fremgår det, at hovedparolerne for DKPs Odense-konference i 1938 – som præses tillægger så stor betydning – blev fastlagt af Moskva. Der er en egen ufrivillig komik i det Komintern-notat af 13. 5. 1938, som citeres s. 202. Heri hedder det nemlig, at »den kommende konference må på det kraftigste bidrage til at forankre DKP som et *dansk og demokratisk* parti i den danske arbejderklasses og arbejdende befolknings øjne«. Kursiveringerne er foretaget i Moskva. Og ti dage senere troppede Aksel Larsen op i Moskva »for at fastlægge retningslinierne for konferencens forløb og resultater«! Altså: Et fremmed, totalitært system dekretterer, at dets filial i det demokratiske Danmark skal fremstå som dansk og demokratisk!

Jeg har derfor svært ved at se det berettigede i at tale om denne i Moskva tilrettelagte konference som stedet, hvor Aksel Larsen gav »en grundlæggende nyformulering af DKPs placering og rolle i arbejderbevægelsen og i dansk politik« (s. 204). Javel, formulering i ord – men i virkeligheden? Hvad ville det sige, når Aksel Larsen forsikrede om, at han og hans parti kæmpede for »et sandt demokrati«, og at man var tilhænger af »det

sande og virkelige folkestyre«, og at »folkets flertal« skulle bestemme? Eller når Aksel Larsen på DKPs vegne tog afstand fra vold som politisk middel (s. 205)? Hvad var meningen med at sige, at DKPs politik blev bestemt af det arbejdende folk, når denne politik i så høj grad blev bestemt i Moskva, og det arbejdende danske folk stort set ikke ville have noget med dette parti at gøre?

Der er faktisk ikke, som præses mener, noget paradoksalt i, at impulsen til Aksel Larsens nye nationale linie kom fra Moskva (s. 209). Det var jo altid Moskvas interesser, der til enhver tid bestemte, om et sammenfald mellem hensynet til Sovjetunionen og danske interesser var muligt.

Det var jo just dette grundlæggende forhold, der gjorde, at DKP aldrig kunne slå rod i det danske samfund eller i dansk politik. DKP var og blev en sovjetisk filial, som måtte parere ordre. Og derfor var det et uløseligt dilemma: Så længe denne politiske, ideologiske og økonomiske afhængighed af Moskva bestod, kunne Aksel Larsen og DKP naturligvis ikke selv lægge en linie. At være leder for et dansk parti på slæbetov efter Moskvas skiftende kurs var en umulig opgave.

Jeg tror i stedet, at Arne Munch-Petersen-sagen var afgørende for, at Aksel Larsen & Co. rettede så lydigt ind fra 1937 og fremefter. Præses taler om »chokterapi« (s. 210) og mener hermed, at selve *oplysningen* om anklagerne mod Arne Munch-Petersen fik DKPs ledelse til at begribe, at Moskva mente det alvorligt med »kampen mod trotskismen i Danmark«. Underforstået: Aksel Larsen og hans kammerater i Danmark accepterede de absurde anklager mod kammeraten i fængselscellen i Moskva som sande. Er det ikke mere sandsynligt, at Arne Munch-Petersens forfærdelige skæbne var så brutal anskuelsesundervisning, at man af ren skræk valgte at parere ordre.

Præses' egen røst er ofte lavmælt eller helt fraværende. Aksel Larsens og DKPs udtalelser og påstande om faktiske forhold refereres i lange baner, uden at præses altid forholder sig til, om de er sande, sandsynlige, hysteriske eller groteske. Blot et par eksempler. Hvad skal man mene om DKPs og dermed Aksel Larsens betragtninger over Socialdemokratiet i 1930'erne: Socialdemokratiet gennemførte »en skridtvis likvidering af folkets demokratiske friheder og rettigheder ... »Socialdemokratiets regeringsvirksomhed »hjælper med til at skabe det ideologiske grundlag for fascismen ...« (s. 133). Året er 1935, stedet Kominterns 7. kongres i Moskva. Kunne sådanne udladninger ikke kalde på en kommentar?

Fænomenet »trotskisme« står meget uklart i afhandlingen. Det omtales, som om det var et faktum, at der var en reel trotskistisk trussel til stede i 1930'erne, at trotskismen – i bestemt form og uden anførelsestegn – var et

virkeligt eksisterende og betydningsfuldt politisk fænomen. S. 142 får vi således at vide, at »den optrappede kampagne mod trotskismen« i Sovjetunionen medførte repressalier mod udenlandske kommunister og anti-fascister, der opholdt sig i Sovjetunionen på flugt for fascismen eller arbejdede i Kominterns apparat i Moskva.

Men var der da så mange »trotskister« i og uden for Sovjetunionen? Eller var det et udslag af Stalins syge hjerne? Eller et frit opfundet påskud til at komme politiske modstandere af Stalin til livs? Præses er tavs. Ligeså mht. trotskismen i Danmark. Den omtales f. eks. s. 210 som en betydningsfuld politisk realitet.

Præses gør opmærksom på, at Aksel Larsen forsvarede den første af de store skueprocesser i Moskva i 1936, men lader spørgsmålet stå åbent, om han *privat* mente det, han offentligt skrev (s. 144). Men er der nogen som helst grund til at betvivle oprigtigheden i hans forsvar for disse skueprocesser? Præses kalder det pågældende afsnit »Mellem tro og tvivl«, men det eneste belæg for tvivl er et udsagn fra Betty Jørgensen, refereret i bladet Klassekampen i 1991 [!] samt Aksel Larsens egen, langt senere påstand i den stærkt arrangerede erindringsbog »Aksel Larsen ser tilbage« (1970) om, at han fik en frysende fornemmelse, da Nikolaj Jezjov i 1936 blev chef for NKVD. Det blev han i øvrigt *efter* den første proces (s. 145).

Hvis Aksel Larsen skulle have haft nogen tvivl i disse år, er det så sandsynligt, at der ikke skulle være mindste spor af en sådan tvivl i hans eget arkiv eller andetsteds? Var der i øvrigt en eneste fremtrædende dansk kommunist, der kom i tvivl eller fik anfægtelser for slet ikke at tale om tog afstand fra disse uhyrligheder?

Til dette spørgsmål hører også problemet om, hvad Aksel Larsen og DKP vidste eller kunne vide om det, der skete i Sovjetunionen. Det er blevet en kliché, som også optræder i afhandlingen, at omverdenen først i 1956 af Khrustjov fik kendskab til forbrydelserne og deres omfang. Og med »forbrydelser« menes der som oftest de politiske udrensninger i 1930ernes anden halvdel, som især ramte partimedlemmer på alle niveauer. Man glemmer som regel de langt mere omfattende forbrydelser mod bønderne i 1930ernes første halvdel – en menneskelig katastrofe uden sidestykke, som tilsyneladende hverken plagede Khrustjov eller danske kommunister.

Er det virkeligt troligt, at Aksel Larsen og hans kammerater med deres mange forbindelser og hyppige rejser til Moskva først blev klar over alt dette i 1956? Det er det efter min bedste vurdering ikke. Jeg vil være så frimodig at gøre præses opmærksom på, at der for ti år siden udkom en

bog, »Stalinismens fascination og danske venstreintellektuelle« (1984), som dokumenterer, at der stod et omfattende materiale til rådighed for dem, der ville vide. Jeg tror ikke, at denne titel figurerer i afhandlingens litteraturliste. Alene de offentliggjorte procesreferater demonstrerede den galskab, der prægede systemet.

Præses forsøger (s. 145) at forklare Aksel Larsens tavshed (rettere: åbenlyse støtte til uhyrlighederne) med, at der »for så vidt« ikke var andet at gøre for ham som formand for DKP end at holde mund. Han overvandt »givetvis« tvivlen ved et bevidst valg: Hvis man ikke var for Sovjetunionen, var man imod socialismen. For Stalins Sovjetunionen var bolværket imod fascismen. Og et direkte brud med kommunismen på grund af begivenheder i Sovjetunionen ville indebære »for meget«, herunder tab af troværdighed både over for sig selv, omverdenen og DKP. Aksel Larsen var en fange af sit valg og af den tro, hvormed han overvandt den første tvivl.

Som man ser, forudsætter præses, at Aksel Larsen faktisk tvivlede. Men det har han som nævnt ikke kunnet føre bevis for. Det er et cirkelargument, der bruges her – en tautologi, der kan reduceres til, at Aksel Larsen troede på stalinismen, fordi han troede på stalinismen. Kunne man ikke slutte modsat: At Aksel Larsen ville have vundet troværdighed, hvis han havde brudt med kommunismen senest på dette tidspunkt.

Argumentet gentages s. 194 i forbindelse med anklagerne mod Arne Munch-Petersen. Her anføres det yderligere, at Aksel Larsen senere – vistnok omkring 1965 – i en fortrolig samtale skal have sagt, at han troede på disse usandsynlige anklager på samme måde, som han troede på skueprocesserne. Kilden er Gert Petersen i Politiken 4. 10. 1982. Det er en meget problematisk kilde. Forudsat, at Aksel Larsen faktisk har udtalt sig til Gert Petersen, og at Gert Petersen husker rigtigt, er der jo blot tale om en meget senere påstand fra Aksel Larsens side.

I forbindelse med den 2. skueproces i 1937 blev tre danske, såkaldte »trotskister«, impliceret. Præses interesserer sig især for den ene, Aksel Kjørulff-Nielsen, der var troende stalinist. Men vi får aldrig at vide, hvad der blev af ham. Kunne han med Moskvas stempel som »trotskist« forblive i DKP, hvor han havde været medlem i mange år?

Vi får heller ikke at vide, at den anden »trotskist« var forfatteren Sigvard Lund, ligeledes en stor beundrer af Stalins Sovjetunionen. Til gengæld fortæller præses, at Arne Munch-Petersen kom DKP til hjælp ved at få en dansk ingeniør, Bent Gregersen, til at »bekræfte anklagerne« mod den tredje danske »trotskist«, ingeniør Windfeld-Hansen (ikke Winfeld, som præses skriver).

Hvad vil det sige, at Bent Gregersen »bekræftede« den absurde anklage

– som det står, må man næsten tro, at Windfeld-Hansen faktisk var en slem trotskist, der havde skadet Sovjetunionen. Vi får intet at vide om Windfeld-Hansen i øvrigt, og om Bent Gregersen hedder det blot, at han ikke var partimedlem, men dog sympatisør. Ja, det kan man roligt sige. Det var ham, der fik det betroede hverv i 1945 at oversætte den autoriserede (og groteske) sovjetiske Stalin-biografi til dansk.

I debatten om afhandlingen er det blevet mere end antydnet, at Aksel Larsen i 1937 skulle have reddet sit eget liv ved at kaste Arne Munch-Petersen for ulvene i Moskva (Poul Behrendt i Weekendavisen nr. 13, 1993). Det skulle være sket under den »afhøring« af Aksel Larsen, som under Dimitrovs ledelse fandt sted i Moskva 8. 6. 1937, og hvori Arne Munch-Petersen også deltog (s. 169). Præsens har meget stærkt afvist denne påstand (Sst. nr. 14, 1993), der bygger på en formodning om, at Arne Munch-Petersen over for Dimitrov skulle have fortiet, at han selv tilhørte gruppen af suspekter medlemmer af DKPs Politbureau. Det skulle Aksel Larsen så have rådet bod på.

Jeg undrer mig over, at præsens enten har overset eller ikke brugt to hemmelige »anklageskrifter«, som blev udarbejdet i Moskva i begyndelsen af juni 1937, og som har direkte relevans for dette spørgsmål. Det er for det første Mauno Heimos håndskrevne anklageskrift mod Aksel Larsen, dateret 5. 6. 1937, dvs. datoen for det første alvorlige forhør af Aksel Larsen. Det er ellers alvorlige sager, der er anført her. Og Mauno Heimo var ikke en kammerat hvemsomhelst. Han indtog en nøglestilling i Kominterns apparat som chef for Sekretariatets Bureau. Og det er for det andet den rapport om DKPs ledelse, der blev udarbejdet den 7. 6. 1937 – dvs. før det omtalte møde den 8. 6., hvor Aksel Larsen skal have henledt Moskvas opmærksomhed på kammeraten Arne Munch-Petersen. Den er særdeles interessant med henblik på Arne Munch-Petersen sagen. I denne sidstnævnte rapport er Arne Munch-Petersen nemlig opført blandt de suspekter ledere af DKP. Og mistanken imod Arne Munch-Petersen er langt alvorligere end kritikken af de andre danske kommunister med undtagelse af Aksel Larsen.

Aksel Larsen kendte naturligvis ikke disse rapporter. Men selv om han på mødet den 8. 6. skulle have været ude på at få Arne Munch-Petersen gjort tavs, så var forberedelserne hertil allerede i gang i Moskva – uden Aksel Larsens medvirken. Så Aksel Larsens partikammerat ville efter alt at dømme være gået til grunde, uanset hvad Aksel Larsen gjorde eller ikke gjorde på mødet den 8. 6.

Jeg finder det i øvrigt ganske usandsynligt, at Dimitrov i 1938 ikke skulle have vidst mere om Arne Munch-Petersens skæbne, end Aksel Larsen vidste (s. 214).

Hvordan det nu end måtte forholde sig med denne sag, så rettede Aksel Larsen senere søgelyset mod en anden kommunist, som blev likvideret i Moskva. Det drejede sig om estereren Johannes Meeritz, der i forbindelse med det såkaldte Kongelundsmord i 1936 også havde haft kontakt med Richard Jensen.

Efter krigen (12. 9. 1946) skrev Aksel Larsen til Moskva, at Richard Jensen – der på det tidspunkt for længst var ude af DKP – syntes at vide mere om Arne Munch-Petersens skæbne end Aksel Larsen & Co. Også Martin Nielsen beklagede sig over Richard Jensen. Det skete i det sovjetiske gesandtskab i Danmark. Richard Jensen vidste ifølge Martin Nielsen »overordentligt meget«, og han kunne være »farlig«. Hans angreb på Aksel Larsen gik denne på nerverne, og det var derfor nødvendigt at foretage sig noget – underforstået: for at lukke munden på Richard Jensen. Det var vel ikke sådan, at Richard Jensen agtede sig til Moskva? ville Martin Nielsen vide. Han fik tilsyneladende ikke noget svar, Richard Jensen døde en naturlig død, men hans tidligere partikammerats spørgsmål taler for sig selv.

I sit brev til Moskva 12.9.1946 omtalte Aksel Larsen også den tidligere omtalte ester Johannes Meeritz, der nu sad i dansk fængsel for sin deltagelse i Kongelundsmordet. Det ville være »hensigtsmæssigt«, skrev Aksel Larsen, om det »stiltfærdigt« blev ordnet således, at de danske myndigheder udleverede Meeritz til de estiske (dvs. sovjetiske) myndigheder, så hele denne sag kunne blive begravet.

Aksel Larsens appel bar frugt. Moskva anmodede kort tid senere den danske regering om, at Meeritz måtte vende tilbage til Sovjetunionen. Det endte med, at Meeritz blev udleveret til de sovjetiske myndigheder og senere henrettet.

Der er to spørgsmål vedrørende befrielsessommeren 1945, som jeg gerne vil drøfte nærmere med præses. Det ene er DKPs og dermed Aksel Larsens politiske taktik og strategi. Det andet er Moskvas stilling til den politiske udvikling i Danmark på dette tidspunkt.

Det fremgår af beskrivelsen af Aksel Larsens optræden på møderne med den socialdemokratiske ledelse i perioden juni til august 1945, hvor man drøftede mulighederne og betingelserne for en sammenslutning af DKP og Socialdemokratiet, at kommunisternes leder førte sig meget selvbevidst frem. Jeg vil tro, at Hans Hedtoft må være blevet ganske harm over at blive tiltalt på den belærende måde, som Aksel Larsen gjorde anvendelse af. Se f. eks. s. 309 og ikke mindst s. 312. Her afslørede Aksel Larsen også indirekte DKPs taktik – et forhold præses ikke udtrykkeligt gør opmærksom på. Der skulle, sagde Aksel, foregå opstilling (og valg) af

det nye forenede arbejderpartis repræsentanter på *fællesmøder*, og altså ikke en indmeldelse af DKP i Socialdemokratiet.

Hvad DKP forventede sig af sådanne fællesmøder, ved vi fra flere uafhængige kilder. Alfred Jensen betroede således TASS-korrespondenten Boris Jelsukov i maj 1945, at Hans Hedtoft ikke ville være i stand til at hamle op med Aksel Larsen, hvis de begge befandt sig i samme parti. Kommunistsens og modstandsmandens prestige og popularitet ville med andre ord være så stor, at han ville kunne stille den socialdemokratiske politiker i skyggen. Og på et lukket møde for nordiske kommunistpartier i København i januar 1946 erklærede Aksel Larsen selvsikkert, at hvis det blot kunne lykkes kommunisterne at få socialdemokraterne med til en organisatorisk sammenslutning af de to partier, ville kommunisterne kunne overtage ledelsen af det forenede arbejderparti. Kommunistiske tillidsfolk ville nemlig kunne erobre flertallet på det forenede partis vælgermøder, hvor det ville være almindelige arbejdere og ikke socialdemokratiske topfolk og partifunktionærer, der bestemte. Kilderne til disse oplysninger findes i arkivet efter det tidligere sovjetiske kommunistpartis centralkomité.

Om Sovjetunionens stilling til udviklingen i Danmark skriver præses, at der kom »klarmelding« fra Moskva, da Martin Nielsen vendte hjem til Danmark den 31. maj 1945, i øvrigt sammen med Thomas Døssing, som først havde været Frihedsrådets og nu var den danske regerings gesandt i Moskva. Men hvad gik denne klarmelding da ud på? Præses skriver, at Martin Nielsen havde fået »dessiner og vejledning« med til DKPs ledelse, men fortsætter: »Hvad disse konkret gik ud på er uvist«.

Præses nævner desuden Aksel Larsens senere indberetning til Moskva om, at Dimitrovs synspunkter indgik i udformningen af grundlaget for DKPs politiske linie i 1945, dvs. forsøgene på at skabe et enhedsparti, en »folkedemokratisk koalition« eller en »venstreblok« under DKPs ledelse. De to udtryk er Aksel Larsens. Men præses skriver også, at Moskva var »realpolitisk« indstillet, og at Moskva primært var interesseret i en »venligsindet og stabil dansk regering« på grund af Danmarks centrale placering ved stræderne til Østersøen. Moskva skulle derfor ikke have været interesseret i konflikt mellem modstandsbevægelsen og politikerne. Børge Houmann er citeret for, at Martin Nielsen skal have sagt, at Dimitrov skal have sagt, at DKP måtte tage hensyn til, at Danmark nu var blevet grænseland mellem Sovjetunionen og vestmagterne (s. 302).

Hvad lå der i dette Dimitrovs vage udsagn? På nogenlunde samme tid sagde viceudenrigskommissær Dekanozov i Udenrigskommissariatet til Døssing, at uanset hvad de efter hans opfattelse kompromitterede danske

politikere måtte beslutte, så ville udviklingen i Danmark komme til at forløbe helt anderledes. Moskva forestillede sig en »demokratisk blok« som den ledende og organiserende politiske kerne efter befrielsen. Tidligere havde Dekanozov sagt, at Danmark efter krigen som Sovjetunionens direkte nabo ville være sovjetisk interesseområde som . Mon ikke Døssing og Martin Nielsen har talt sammen om disse ting på rejsen hjem fra Moskva til Danmark i slutningen af maj 1945?

Da Døssing senere på sommeren vendte tilbage til Moskva, betroede han en kommunistisk specialist i danske forhold (som lod oplysningerne gå videre til Dimitrov), at de socialdemokratiske ledere i Danmark var enten drikfældige, korrupte eller kompromitterede, og at de socialdemokratiske arbejdermasser var rykket stærkt til venstre. Døssing var på denne baggrund meget optimistisk med hensyn til DKPs politiske muligheder. Denne vurdering må have lydt som sød musik i Moskvas øren.

Meget tyder altså på, at Moskva netop regnede med en konflikt mellem de nye, »progressive« kræfter på den ene side og de »afdankede« politikere med svindende indflydelse på den anden side. Danmark befandt sig efter besættelsen i en ekstraordinær situation, der åbnede mulighed for at dreje landet til venstre og mod øst, hvilket var ét og det samme.

Det sidste emne, jeg vil tage op, er Aksel Larsens og DKPs virkelige syn på fundamentale spørgsmål som demokrati og magtanvendelse i efterkrigsperioden. Året 1951 fylder meget lidt i afhandlingen. Vi får at vide, at Aksel Larsen var i Moskva fra december 1950 til januar 1951 – for første gang siden 1940. Her fik han omsider at vide, at Arne Munch-Petersen for længst var død. Men han førte ifølge præses først og fremmest gennemgribende samtaler med lærerestrene i den sovjetiske hovedstad om teoretiske, politiske og organisatoriske problemer. Aksel Larsen ønskede vejledning i, hvordan DKP bedst kunne kæmpe for at rive Danmark ud af Atlantpagten, hvordan arbejderklassens enhed kunne opnås, og hvordan man skulle forholde sig til Socialdemokratiet. Og Aksel Larsen vendte hjem fuld af betagelse og iver efter at efterleve de paroler, han havde fået om at bekæmpe højresocialdemokraterne mm.

Præses fortæller, at Aksel Larsen på et møde i DKPs forretningsudvalg umiddelbart efter (14. 1. 1951) betegnede »den højresocialdemokratiske lederklike« som måske »den mest forbenede og forbryderiske samling politikere...« (s. 400). Nu skulle DKP i offensiven mod »kapitalisterne og amerikanernes 5. kolonne«. Og så er vi allerede fremme ved 1952. Hvorfor omtaler præses slet ikke arbejdet med nyt partiprogram i 1951 og det centralkomitémøde i september dette år, som behandlede programmet? Der holdt Aksel Larsen en tale, som er meget oplysende om hans og

DKPs syn på det danske parlamentariske demokrati, og hvordan det skulle afløses af et sandt folkedemokrati.

Her bekendte Aksel Larsen sig til folkedemokratiernes vej. Han karakteriserede den danske rigsdag som prostitueret og den danske regering som håndlanger og agent for USA. Han ville ikke garantere for, at folkets erobring af magten fra folkets fjender i Danmark ville forløbe fredeligt. »Som det står i programforslaget, tager det sig altsammen uhyre fredeligt ud«, erklærede partiformanden på det lukkede møde. Kommunisterne havde intet ønske om, at samfundsomvæltningen partout skulle være voldelig, sagde han. Men hele den følgende udredning af dette spørgsmål viser, at Aksel Larsen ikke agtede at respektere et politisk flertal og en regering, som var fremgået af frie valg.

Kære præses.

Den afhandling, som du i dag så længe og så brødt har forsvaret, har også i en bredere offentlighed fremkaldt megen diskussion. Det er kun godt; det demonstrerer i hvert fald, at det ikke er noget ligegyldigt emne, du har taget op til behandling. Og det er nu engang det vilkår, man som samtidshistoriker arbejder under, at ens arbejde ofte fremkalder skarpe offentlige reaktioner.

Som fakultetets opponert ved denne offentlige handling og som formand for det bedømmelsesudvalg, der indstillede afhandlingen til antagelse til forsvar for den filosofiske doktorgrad, vil jeg gerne fremhæve, at din afhandling blev antaget af et enigt bedømmelsesudvalg. Og selv om jeg naturligvis hverken kan eller skal foregribe fakultetets endelige beslutning, har jeg svært ved at forestille mig, at det ikke skulle tildele dig doktorgraden – dvs. universitetets højeste udmærkelse.

Din afhandling må siges at opfylde de krav, der stilles til et videnskabeligt værk på dette niveau. I universitetets regler for erhvervelse af doktorgraden hedder det, at »tildelingen af doktorgraden skal være udtryk for anerkendelse af, at den, der får graden tildelt, sidder inde med betydelig videnskabelig indsigt og modenhed og med sin afhandling har bragt videnskaben et væsentligt skridt videre«. Du har opsporet, bearbejdet og analyseret et omfattende og forskelligartet kildemateriale, der bringer et væld af nye oplysninger om en vigtig person i dansk politisk liv i mellem- og efterkrigstiden. Du har med din afhandling demonstreret, at du behersker dit fags teknik og metode; at du formår selvstændigt at anvende dem på et stort, konkret kildemateriale.

Der er slet ikke noget forbavsende ved, at der er blevet sat spørgsmålstegn ved flere af dine vurderinger og slutninger. Der gives sjældent, om

nogensinde entydige svar på komplicerede historiske spørgsmål. Det er blevet indvendt imod din afhandling, at du i for høj grad har ladet dig bjergtage af et stort, nyt og spændende kildemateriale, og at du i for ringe grad selv har styret undersøgelsen ved hjælp af egne spørgsmål. At der er for meget referat og for lidt analyse. Der er meget referat, men der er også masser af spørgsmål, analyse og vurdering i dit værk. Måske på grund af din letflydende pen og dit levende – jeg havde nær sagt menneskelige – sprog træder disse ting ikke så klart frem som i afhandlinger, der har en mere traditionel akademisk opbygning. Din afhandling viser imidlertid, at man som videnskabeligt arbejdende historiker godt på én og samme tid kan være seriøs og skrive letforståeligt, til tider ligefrem spændende. Som politisk biografi hævder afhandlingen sig fornemt i sammenligning med andre politiske biografier, både danske og udenlandske.

Det sidste ord er givetvis ikke sagt om fænomenet Aksel Larsen og hans indsats. Men forskningen vedrørende politikerens Aksel Larsen og dansk kommunisme er med præses' afhandling blevet bragt et stort skridt videre. Jeg håber, at du med en stadig udvidet horisont vil fortsætte dine studier og vil bidrage til at kaste lys over væsentlige sider af vores historie.

Jeg vil ønske dig til lykke med dine hidtidige resultater!

Bent Jensen